

TOMAS KAČERAUSKAS

Vilniaus Gedimino technikos universitetas, Lietuva
Vilnius Gediminas Technical University, Lithuania

FILOSOFINIAI ARCHITEKTŪROS KONTEKSTAI

Philosophical Contexts of Architecture

SUMMARY

The article examines architectural paradigms from a philosophical point of view: the classicism of Greek temples, the idea of the panopticon in architecture, modernist attitudes, the relationship between privacy and publicity, and echoes of phenomenology and Zen Buddhist ideas in architecture. A ‘cross-examination’ method is used, drawing on both architecture and philosophy. The philosophical approach here means examining the origins of ideas and raising broader – ethical and ontological – questions. On the other hand, architecture and especially urban design express holistic (philosophical) attitudes that are applied in the implementation of aesthetic ideas and the realisation of functional purposes. In doing so, they reflect the way of life in the surrounding environment (both natural and historical).

SANTRAUKA

Straipsnyje nagrinėjamos architektūros paradigmos filosofiniu požiūriu: graikų šventyklų klasicizmas, panoptikumo idėja architektūroje, modernizmo nuostatos, privatumo ir viešumo santykis, aptariami fenomenologijos bei dzenbudizmo idėjų atgarsiai architektūroje. Taikomas „kryžminės apklausos“ metodas, apeliuojant tiek į architektūrą, tiek į filosofiją. Filosofinė prieiga čia reiškia, kad nagrinėjamos idėjų ištakos ir keliami platesni – etiniai bei ontologiniai – klausimai. Kita vertus, architektūra, ypač urbanistika, išreiškia visumines (filosofines) nuostatas, taikomas, įgyvendinant estetines idėjas ir realizuojant funkcinę paskirtį. Drage jos atspindi gyvenseną tam tikroje aplinkoje – tiek gamtinėje, tiek istorinėje.

ĮVADAS

Architektūra – tai viešasis menas, išreikšiantis ne tik estetiškas, bet ir filosofines bei socialines nuostatas. Kita vertus, architektūrą formuoja filosofinės

RAKTAŽODŽIAI: architektūra, filosofija, klasicizmas, modernizmas, panoptikumas, fenomenologija.

KEY WORDS: architecture, philosophy, classicism, modernism, panopticon, phenomenology.

idėjos. Kiekvienas architektūros stilius (romaninis, gotikinis, renesanso, klasicizmo, istorizmo, modernizmo ar postmodernizmo) byloja apie tam tikrame amžiuje vyravusias pažiūras ir nuostatas. Tai, kad stiliai (kaip antai klasicizmo ar istorizmo) kartojasi ar imituoja ankstesnius, liudija, jog gręžiojamosi atgal, ne tik ieškant kūrybinio įkvėpimo, bet ir simpatizuojant ankstesnių amžių gyvenimo būdai, taip pat filosofavimui antikinių graikų polių gatvėse.

Filosofinių klausimų iškyla, mokslininkams nagrinėjant tvarią architektūrą (Farmer, Guy 2010), aplinkos estetiką (Brady, Prior 2020), architektūros paveldą (Rychanová et al. 2022), tyrinėjant modernios architektūros reiškinių (Prudon 2017), fenomenologines architektūros prieigas (Samalavičius 2021), architektū-

ros vaidmenį ugdant vaikus (Barreiro et al. 2019), architektūros studentų kūrybiškumą (Mahmoud et al. 2023), architektūros situatyvumą (Havik, Arlandis 2022), kūrybines miesto erdves (Fariás 2022; Dash et Thilagam 2023), (post)panoptikumo bruožus (Kovalenko et al. 2023) ir kitus architektūros aspektus.

Šiame straipsnyje panagrinėsiu graikų šventyklų klasicizmą, panoptikumo idėją architektūroje, modernizmo nuostatas, filosofinių požiūriu patyrinėsiu privatumo ir viešumo santykį, galiausiai aptarsiu fenomenologijos ir dzenbudizmo idėjų atgarsius architektūroje. Kiekviename skyriuje filosofškai analizuojamos minėtos architektūros paradigmos. Taigi taikomas „kryžminės apklausos“ metodas, apeliuojant tiek į architektūrą, tiek į filosofiją.

GRAIKŲ KLASICIZMAS KAIP ARCHITEKTŪROS PARADIGMA

Graikų klasicizmas susiformavo kaip viešojo gyvenimo forma, padiktuota politinės ir religinės gyvensenos. Kalbėdami apie graikų klasicizmą, visų pirma turime omenyje šventyklų architektūrą. Antikinėje Graikijoje susiformavo trys (kartais minimi keturi) orderiai: dorėnų, jonėnų ir Korinto. Visais atvejais kolonos, atremtos į stilobata, laiko horizontalų antablementą, susidedantį iš architvaro, frizo ir karnizo. Virš jo – trikampis frontonas, formuojantis dvišlaitį stogą. Tiek priekyje, tiek šonuose dalis kolonų po stogu būdavo paliekamos lauke – jos sudarydavo atvirą, bet dengtą prieangį (portiką), arba šoninį taką (stoją) po stogu.

Graikų klasicizmo aspektas – stoja, t. y. priešventyklis, atvira erdvė tarp ko-

lonų, laikančių stogą. Stoja – tai mažoji agora: čia prekeiviai siūlydavo savo prekes, artistai demonstruodavo savo pasirodymus, o filosofai filosofuodavo. Tikėtina, kad Jėzus Kristus vartė prekybos, siekdamas sugriauti šventyklą ir žadėdamas per tris dienas ją atstatyti (Jn 2, 13–22), būtent stijoje. Pati šios pusiau uždaros, pusiau atviros erdvės aplinka leido atlikti neįprastus dalykus, taip pat sakyti aštrias kalbas. Iš čia kilo vienos iš keturių pagrindinių Antikos filosofinių mokyklų – Stojos – pavadinimas, nes III amžiaus prieš Kristų pradžioje Zenonas šioje vietoje dėstė savo pažiūras. Neatsitiktinai Stojos mokyklos atstovams, ypač vėlesniu (Romos) laikotarpiu, labiausiai rūpėjo etikos klausimai.

Drauge graikų klasicistinė architektūra imituojama įvairiais – nebūtinai demokratiniais – Vakarų istorijos tarpsniais. Klasicizmas atgimsta Renesanso, Apšvietos, Istorizmo epochose. Šis stilius pretenduoja į amžiną ir nesenstančią architektūrą.

Totalitarinėse valstybėse, kaip antai Musolinio Italijoje, Hitlerio Vokietijoje ir Stalino Sovietų Sąjungoje, kuriose siekta apriboti modernizmą, jam būdingus nevaržomus kūrybinės laisvės proveržius, graikų klasicizmo atmainos nurodė į nekintamą diktatoriaus tvarką ir nepajudinamą jo valdžią. Taigi totalitarinių režimų pretenzija į klasicistinę architektūrą su jos „pseudo“ ir „neo“ atmainomis byloja apie galią bei tvarką, kurios, esą, reikia beformėje margoje visuomenėje, gundomoje demokratijos pažadais. Šios klasicizmo atmainos stebėtinai gerai sugyveno su modernios architektūros proveržiais, pliūpteldavusiais porevoliuciniu laikotarpiu, bet šį paprastai pakeis-

davo diktatūra, peršanti „tvarkos“ poreikį. Paradoksas: nors Atėnų akropolis, besididžiuojantis šventyklų kompleksu, puoselėtas demokratinio Periklio laikotarpiu, graikų klasicistinė architektūros paradigma išplito, Atėnams praradus savo politinę įtaką ir netgi nepriklausomybę. Kitaip tariant, politinė įtaka transformavosi į kultūrinę. Tai pasakytina ne tik apie architektūrą, bet ir apie daile, skulptūrą, literatūrą, teatrą, sporto kultūrą bei filosofiją. Neatsitiktinai visos evangelijos buvo parašytos graikiškai, tuometine mokslo kalba, kai graikų poliai tapo besiplečiančios Romos imperijos dalimis. Kitas paradoksas: graikų klasicistinė architektūra, veržliausiai plėtota antikinės demokratijos sąlygomis, vėlesniais amžiais tapo paradigma, atvėrusia kelią diktatūroms. Dar vienas paradoksas: ši architektūra sietina su dermės standartais, į kuriuos taikosi ne tik meno kūrėjai, bet ir politikai, siekiantys „vie-ningos“ visuomenės.

PANOPTIKUMAS ARCHITEKTŪROJE

Panoptikumai – kalėjimo modelis, kai ratu išdėstytos kalinių kameros stebimos iš centre esančio bokšto. Panoptikumą nagrinėjo Benthamas (1787), Foucault (1998) ir daug kitų tyrinėtojų. Jie apeliavo ne tik į architektūrą, bet ir į kitas viešojo gyvenimo sritis, įskaitant politiką (Gill 1995; Hamann 2020), ugdymą (Bushnell 2003; Wintrup 2017), kultūros vadybą (Hafermalz 2021), socialinius tinklus (Waycott et al. 2017) bei darbo organizavimą (Crowley et al. 2014). Lietuvoje ryškiausias panoptikumo pavyzdys – Lukiškių kalėjimas, pa-

statytas 1905 m. Pirma, šis modelis byloja apie nesimetrišką santykį tarp galia turinčių bei viską matančių prižiūrėtojų ir bejėgių stebimų kalinių. Antra, galia čia siejama su geba matyti – tai atspindi ir modelio pavadinimas. Neatsitiktinai, kalbant apie vizualiąją kultūrą – būtent tokia ir yra šiuolaikinė kultūra, – išskyla galios sąsajos (Wall, Geuens 1993; Linemann 2014; Perkins 2004).

Šis architektūros stilius būdingas ne tik kalėjimų architektūrai. Modifikuotą panoptikumą atspindi šiuolaikinis kontorų interjeras, kai darbuotojai verčiami

dirbti vadovų stebimoje salėje, kur nėra pertvarų arba yra stiklinės pertvaros. Kyla klausimas: ar tokia darbo kultūra kontroliuojant ir disciplinuojant reiškia, kad demokratija dreifuoja link kalėjimų visuomenės?

Analogiją su panoptikumu galima išvelgti ir gyvenamuosiuose „akvariumuose“, kurių fasadai projektuojami su stiklo pertvaromis nuo lubų iki grindų. Nors, tikėtina, architektas, projektuodamas tokį būstą, siekė, kad į jį patektų daugiau saulės šviesos, stengėsi atverti jį aplinkai, vis dėlto, įgyvendinus tokį projektą, ne tik išauga sąskaitos už šildymą, bet ir viešinamas privatus žmonių gyvenimas, jis tampa matomas anoniminiam praeiviui, tūlui¹, taip įgaunančiam prižiūrėtojo galią. Tokiame būste gyvenantis

asmuo neretai išreiškia protestą architektui, aklina užsitraukdamas užuolaidas.

Kalbant plačiau, sąsaja su kalėjimu atsiranda ir tuomet, kai mažuma tampa daugumos politinės „architektūros“ įkaite. Antai įvairūs marginalai netgi demokratinėje visuomenėje virsta daugumos politikos aukomis. Tai ypač išryškėja kriziniais laikotarpiais, pavyzdžiui, taip nutiko, užplūdus emigrantams ar siaučiant pandemijai. Atrodo, čia nėra jokio paradokso, nes demokratija ir yra *dēmos kratos*, t. y. daugumos valdžia. Vis dėlto kai masiniai žmogaus teisių pažeidimai, nukreipti prieš mažumą, tampa norma², demokratija, teigianti žodžio, spaudos ir kūrybos laisvę, virsta savo priešingybe, ideologija pakeičia argumentuotą diskusiją.

MODERNIZMAS IR TECHNOLOGIJŲ PAŽANGA

Modernizmas su savo funkcionalizmo atmaina – XX a. pradžios estetika, iki šiol veikianti architektūrą. Modernizmui būdingi bruožai: grynos formos, funkcionalumas, ekonomiškumas ir masiškas tipinių ar kartotinių projektų tiražavimas. Kalbėdami apie modernią architektūrą, pirmiausia prisimename *Bauhaus* judėjimą Vokietijoje ir jo lyderius Walterį Gropijų bei Ludwigą M. van der Rohe'ę. Kitas žymus modernizmo atstovas – prancūzas Le Corbusier. Modernizmo idėjas išreiškia tiek visame pasaulyje ėmę dygti kosmopolitiniai dangoraižiai, tiek paneliniai daugiabučiai. Tai – architektūros reakcija į industrinę revoliuciją, vidurinės klasės iškilimą ir siekį užsitikrinti utilitaristinę gerovę³. Šių industrinės visuomenės tendencijų kai-

na – demokratija iškeičiama į „specialistų“ biurokratiją, niveliuojami etikos bei estetikos standartai, įsigali masinė komunikacija. Drauge su šia kryptimi krenta originalios, išskirtinės, iškilios architektūros paklausa, ji tampa masinės gamybos rezultatu.

Modernizmo, kaip ir kiekvienos meno krypties, raidai būdingos kelios fazės. Kūrybingiausia fazė, kaip ir kitais atvejais, – pradinė, kai kryptis turi išsikovoti sau vietą, bet jos kol kas dar nevaržo nesusiformavę standartai. Būtent šiai fazei priklauso Kauno modernizmas, kurio iškilimas sutapo su naujai atkurtos valstybės institucijų steigimu. Stebėtina, kad, esant dideliame naujos architektūros naujoje valstybėje poreikiui, neimta masiškai tiražuoti vienos formos. Iš pradžių mo-

derni architektūra dar turėjo aukštą „kainą“, tačiau ji buvo numušta iki žemiausio lygio, pokario statybų sektoriuje siekiant užtikrinti serijinę gamybą, kuri patenkintų socialinius masių poreikius. Paradoksas tas, kad Sovietų Sąjungoje, kuri skelbėsi esanti socialiai orientuota, šią tendenciją slopino diktatoriaus (pseudo)klasicistinės simpatijos. Nors masinis modernizmas Sovietų Sąjungoje įgavo bene didžiausią mastą, jo idėjos atėjo būtent iš „supuvusių“ Vakarų: jas propagavo tokie pripažinti architektai kaip Le Corbusier ir Alvaras Aalto. Drauge tai žymėjo architektūros devalvaciją, modernizmui įžengus į antrąją fazę. Net ir šioje fazėje atsirado iškilų visuomeninės paskirties architektūros kūrinių, kurių autoriai (Lietuvoje paminėtini Elena N. Bučiūtė, Vytautas E. Čekanauskas, Justinas Šeibokas ir kt.) priešinosi serijinės, masinės ir niveliuotos gamybos tendencijoms statybų sektoriuje. Trečioji modernizmo fazė sietina su „išdavikiškomis“ jo tendencijomis, kai modernizmas, pametęs

savo principus, perauga į postmodernizmo fazę. Taip grįžta dekoras ir vėl atgimsta (nežinia, kelintą kartą) istorizmas su klasicizmo atmaina.

Pirma, modernizmo architektūra leido (ir leidžia) greitai patenkinti būstų ir kontorų poreikį. Antra, ji greičiau nei bet kokia kita architektūra moraliai pasensta, tad nebetenkina naujų poreikių ir reikalavimų. Be to, jos kaina – dekoro dieta, kurios gerovės visuomenėje siekiama atsisakyti. Galiausiai modernizmas suvienodina visus pasaulio miestus. Neatsitiktinai modernizmo pastatai dažniausiai griaunami: būdami serijiniai ir nepasizymėdami unikalumu, jie paprastai turi nedidelę „vertę“ ir ypač retai įtraukiami į paveldo sąrašus, nebent tai būtų kūriniai iš pirmos (kūrybingiausios) fazės. Maža to, jie siekia būti funkcionalūs, todėl ypač greitai pradeda nebeatitikti sparčiai besikeičiančių gyventojų poreikių ir technologinių reikalavimų. Kyla klausimas: ar modernizmas yra išsigelbėjimas augant miestams, ar jų prakeiksmas?

PRIVATUMAS IR VIEŠUMAS

Nuo antikinės Graikijos laikų siekta atskirti privačias ir viešąsias erdves. Pastarosiose, kaip antai Atėnų agoroje, buvo draudžiama statyti privačius pastatus, siekiant išlaikyti „gryną“ viešojo reikalo erdvę. Agora, kaip ir forumas Romos valstybėje (tiek respublikoje, tiek imperijoje), galinti didžiuotis šventyklomis, tautos susirinkimų vieta, teismų rūmais, gimnazijomis (jose būdavo mankština masi ir diskutuojama), amfiteatrais, turgumi, skirta megzti bendrystei ir bendradarbiauti, o ne užsidaryti už privačių

namų sienų. Pats žodis „agora“ reiškia susirinkimų vietą. Demokratinuose graikų poliuose tai suvokiama kaip vieta, kur buvo sprendžiami svarbiausi tautos klausimai, balsuojama ir dalyvaujama filosofiniuose debatuose. Atėnų agora Panatėjos keliu buvo sujungta su akropolisu. Šiuo keliu kas ketverius metus traukdavo atėniečių procesijos. Šitas religinis aspektas, kaip ir kitos bendros agoros veiklos, sutelkdavo atėniečius, kurie buvo ugdomi kaip laisvi ir atsakingi už savo viešąją erdvę piliečiai. Pa-

našiai Romoje buvo puoselėjama respublikos (*res publica*), t. y. viešojo reikalo, idėja, skleidžiama ne kažkur privačių atriųjų kolonadose, o atviraime forume.

Kita vertus, demokratinė teisinė valstybė užtikrina neliečiamą privatų gyvenimą, kurio aspektas – privati nuosavybė. Bandant susiaurinti šią erdvę, neišvengiamai pažeidžiamos žmogaus teisės, įsigali totalitarinės nuostatos. Privataus gyvenimo sekimas veda į naują panoptikumą, kai visa visuomenė paverčiama kalėjimu⁴. Taigi atsiranda privataus ir viešojo gyvenimo dialektika, abu šie aspektai maitina vienas kitą. Dažnas pavyzdys, kai asmuo, bet kokia kaina siekiantis viešumo, pavydžiai saugo savo privačią teritoriją nuo nepageidaujamų stebėtojų (paparacių), nors vaizdai iš jos būtų kaip tik geidžiamiausias vizualinis „kąsnis“ masėms. Kitas paradoksaliaus pavyzdys: didžiausi viešumo dividendai gaunami iš skandalingo asmeninio viešo asmens gyvenimo, kurį jis linkęs bet kokia kaina slėpti.

Kaip viešumo ir privatumo dialektika atsispindi architektūroje? Viena vertus, egzistuoja skirtis tarp privačių ir visuomeninių pastatų bei jų ypatumų. Kita vertus, įvairūs architektūros stiliai perša skirtingą netgi privačių namų architektūros viešumo laipsnį. Jau minėta, kad, vadovaujantis modernizmo nuostatomis, užtikrinamas didesnis viešumas (matomumas) gyvenamųjų pastatų architektūroje. Taip moderni architektūra ne tik išreiškia, bet ir formuoja besikeičiančias visuomenines nuostatas.

Vis dėlto privatumo ir viešumo santykis demokratinėje aplinkoje yra trapus. Lietuvoje vis iškyla skandalų dėl pastatų, „įsiveržusių“ į pajūrio zoną. Kita vertus,

tokių pastatų griovimas, kai statyti juos suteikiami leidimai, pažeidžia asmeninę nuosavybę, drauge ir žmogaus teises. Neatsitiktinai tokiais atvejais Europos Žmogaus Teisių Teismas nurodo kompensuoti visus patirtus nuostolius iš savivaldybės biudžeto. Paprastai tokiose situacijose savivaldybės advokatauja statytojui (užsakovui), o centrinės valdžios institucijos (kaip antai Statybos inspekcija) vaidina prokuroro, kovojančio už „viešąjį“ interesą, vaidmenį. Taigi kyla centrinės valdžios ir vietinės savivaldos konfliktas, kartais įgaunantis groteskiškas formas. Antai, ginant „viešąjį“ interesą, Palangos savivaldybė įpareigota nugriauti viešuosius tualetus pajūryje, nors jie sumanyti ir pastatyti gamtos saugos problemoms spręsti. Kita vertus, savivaldybė „kalta“, kad skubėjo spręsti ekologines problemas, nors dar nebuvo atlikti tam reikalingi pakeitimai miesto bendrajame plane. Todėl šiuo ir kitais atvejais galima kalbėti apie biurokratinį sabotazą, susijusį su viešuoju interesu.

Maža to, dažnai tai, kas vieša, ir tai, kas privatu, susikeičia vaidmenimis. Šiaip ar taip, požiūris į viešumą ir privatumą evoliucionuoja. Antai prokurorai, gavę skundą, kad privatusis statybų sektorius užstato Žalgirio stadiono teritoriją Vilniuje, ėmėsi ginti „viešąjį“ interesą. Jie sustabdė statybas, nors savivaldybė neketino čia toliau plėtoti sporto infrastruktūros. Ką šiuo atveju reiškia viešasis interesas: ar jį ginant reikėtų dešimtmečiams išaldyti apleistą teritoriją sostinės centre, ar geriau leisti privačiam sektoriui statyti viešbutį ir biurų pastatus, kartu sutvarkant visą teritoriją? Ar dėl viešojo intereso tris dešimtmečius statomas Nacionalinis stadionas, švais-

tant mokesčių mokėtojų pinigus? Galbūt, rūpinantis viešuoju interesu, galima užkardyti „viešus“ projektus, jei paaiškėja, kad jie neskaidrūs ir neūkiški?

Atrodo, kad, privačiai statybai veržiantis į viešąsias erdves, kėsinašasi į demokratijos pagrindus. Tai suprato jau Antikos graikai, draudę agoroje statyti privačius namus. Tačiau viešojo sektoriaus neūkiškumas ir neįgalumas, administruojant visuomeninių pastatų statybą, sukelia didelę (gal net didesnę) pavojų.

Demokratija dreifuoja link korumpuotos „specialistų“ diktatūros.

Čia verta prisiminti privatumo ir viešumo pusiausvyrą stijoje. Viena vertus, tai – sakralinė erdvė po šventyklos stogu, skirta viešiesiems reikalams. Kita vertus, čia neužginta prekiauti, kaip nedraudžiama keistis idėjomis, viešai filosofiskai diskutuojant. Taip pat neužginta reikštis individualiam kūrybingumui, kuriam reikia saugios, bet atviros erdvės – būtent tokios, kokia yra stijos kolonada.

FENOMENOLOGIJA IR DZENBUDIZMAS ARCHITEKTŪROJE

Tiek fenomenologijos, tiek dzenbudizmo nuostatas taikliai išreiškia Algis Mickūnas (Mickūnas, Kačerauskas 2020), parodydamas, kad jos yra labai glaudžiai susijusios tarpusavyje (Mickūnas 2018), nors ir iškyla geografiškai toli viena nuo kitos esančiose Vokietijoje bei Japonijoje. Filosofas pasakoja, kaip sužeistas Korėjos kare be sąmonės buvo išgabentas į Japoniją, kurios ligoninėje atsigavo. Sustiprėjęs jis atvyksta į Kiotą, kur mokosi iš dzen meistro pataikyti į taikinį šaudant iš lanko. Meistras sėdi šalia ir tyliai stebi, kaip mokinys atlieka pratimus, kartais (taip pat tyliai) surengdamas arbatos gėrimo ceremoniją. Taip jiems patylomis bendraujant, po kelių savaičių pavyksta pataikyti į taikinį. Tada meistras sudeda rankas ir nusilenkia mokiniui – pamokos baigtos. Mickūnas pasakoja, kaip lėktuve į JAV jautė lengvumą, galvodamas apie tą akimirką, kai, filosofo teigimu, „mano lankas, strėlė ir taikinys susitiko be manęs – aš buvau nebereikalingas“ (Mickūnas, Kačerauskas 2020: 251–253). Prisiminkime fenomeno-

logijos susklytumo procedūrą, kuri yra daugiau nei pažinimo technika: susidūrę su sukrečiančiu reiškiniu (pvz., architektūros kūriniu), mes susklyčiame savo žinias tam, kad pakiltume į naują žinojimo lygmenį, pakeistume savo nuostatas. Panašaus turinio yra ir kitos Edmundo Husserlio (2017) taikytos procedūros: *epoché* bei fenomenologinė redukcija, nors jų taikymo sritys ir skiriasi (Mickūnas, Stewart 1994).

Atrodo, projektuojant pastatus ir apskritai kuriant, taikomos priešingos procedūros. Juk kiekvienas kūrybingas architektas, dažnai ignoruodamas urbanistinę ar gamtinę aplinkas, yra linkęs projektu išreikšti savąjį *ego*, taip iškildamas virš to, kas jį (ją) supa, įskaitant ir savo architektūrinę mokyklą. Patys iškiliausi architektūros kūriniai būna į nieką nepanašūs, kol galiausiai jie suauga su savo miestu ir ima formuoti jo tapatumą. Taip nutiko, pavyzdžiui, Antonijaus Gaudi architektūrai Barselonoje, kurios dabar neįsivaizduojame be šio architekto kūrybos. Vis dėlto geriausi kūriniai ne panei-

gia, o „pargerbia“ juos supančią aplinką, tyliai pratešdami miesto ar jo dalies istoriją arba gamtos siluetus. Tai yra mokinio pagarba savo meistriui ir, atvirkščiai, mokytojo pagarba mokiniui: gali eiti, nes pataikei, iš manęs jau nieko daugiau nebeišmoksi. Tai taip pat susiliejimas su savo aplinka, nesiekiant jos užgožti.

Kaip fenomenologinė nuostata, nukreipta į atvirą pasaulį, prisideda prie architektūrinės veiklos? Ko architektus moko dzenbudizmas, besivadovaujantis nuostata, kad „aš“ esu niekas, o pasaulis, kuris byloja per mane, yra viskas? Atsakymo galėtume paieškoti iškilų architektų kūryboje. Minėto Gaudi kūrinuose susipina istorizmas ir lokalizmas, taigi tiek neogotika, tiek simpatija kažkada krašte vyravusiai maurų architektūrai, nors viso to rezultatas – originali išskirtinė architektūra, traktuotina kaip

alternatyva globaliam modernizmui. Projektuojama sakralinė bažnyčios paskirtis leido architektui išsivaduoti nuo modernizmo klišės „dekoras – niekas, o funkcija – viskas“. Kitas pavyzdys – Danieliaus Libeskindo suprojektuotas MO muziejus Vilniuje. Nors Libeskindas kritikuojamas už brutalų modernizmą, kuris, įsiveržęs į pasaulio miestus, juos suvienodina, šis atvejis yra kitoks. Projektuojant MO muziejų, vieta su savo istoriniais artefaktais (miesto vartai) anapus Pylimo gatvės padiktavo architektūrinę idėją. Pažymėtina, kad Trakų vartai miesto sienoje neišlikę, o suprojektuotas pastatas kaip tik atspindi istorinę atmintį ir vaizdinių tikrumą. Galima interpretuoti, kad laiptų kaskados arkoje tarp dviejų muziejaus dalių fenomenologiškai atveria vietai, keičiančiai kūrejo nuostatas.

IŠVADOS IR DISKUSINIAI KLAUSIMAI

Filosofiniai architektūros kontekstai skatina kelti klausimus apie graikų klasicistinę architektūrą, panoptikumo idėją, modernizmo (nebe)aktualumą, privatumo ir viešumo santykį, galiausiai – apie fenomenologijos ir dzenbudizmo nuostatas projektuojant pastatus. Filosofinė prieiga reiškia, kad nagrinėjamos

idėjų ištakos ir keliama platesni (pavyzdžiui, etiniai bei ontologiniai) klausimai. Kita vertus, architektūra, ypač urbanistika, išreiškia visumines (filosofines) nuostatas, apimančias ne vien estetinių idėjų ir funkcinės paskirties realizavimą, bet ir gyvenseną toje aplinkoje – tiek gamtinėje, tiek istorinėje.

Literatūra

Barreiro C. M. D., Humberto, M., and Berle S. 2019. Displacements and philosophy: a study on movement and spaceperceptions involving children, *Praxis & Saber* 10 (23): 177–197.

Bentham J. 1787. *Panopticon; or the Inspection-House*. Prieinamas internete: https://en.wikisource.org/wiki/Panopticon_or_the_Inspection-House [žiūrėta 2023 m. spalio 28 d].

Brady E., Prior J. 2020. Environmental aesthetics: A synthetic review, *People and Nature* 2 (2): 254–266.

Bushnell M. 2003. Teachers in the schoolhouse panopticon – Complicity and resistance, *Education and Urban Society* 35 (3): 251–272.

Crowley M., Payne J. C., Kennedy E. 2014. Working better together? Empowerment, panopticon and

- conflict approaches to teamwork, *Economic and Industrial Democracy* 35 (3): 483–506.
- Dash S. P., Thilagam N. L. 2023. “Creative place-making”: A conceptual model fostering social cohesion in community spaces within residential environments, *Creativity Studies* 16 (2): 541–564.
- Fariás F. J. F. 2022. The urban and architectural space: It’s experience and meaning from phenomenological perspective, *Arquitecturas del Sure* 40 (62): 8–23.
- Farmer G., Guy S. 2010. Making morality: sustainable architecture and the pragmatic imagination, *Building Research and Information* 38 (4): 368–378.
- Foucault M. 1998. *Disciplinuoti ir bausti: kalėjimo gimimas*. Vertė M. Daškus. Vilnius: Baltos lankos.
- Geuens J. P. 1993. Visuality and power – The work of the steadicam, *Film Quarterly* 47 (2): 8–17.
- Gill S. 1995. The global panopticon – the neoliberal state, economic life, and democratic surveillance, *Alternatives – Social Transformation and Human Governance* 20 (1): 1–49.
- Hafermalz E. 2021. Out of Panopticon and into Exile: Visibility and control in distributed new culture organizations, *Organization Studies* 42 (5): 697–717.
- Hamann J. 2020. Governance by numbers: A Panopticon revised? *Politics and Governance* 8 (2): 68–71.
- Havik K., Arlandis A. A. 2022. Choreography as a tool to understand architectural situatedness: A mediating intervention at Hiedanranta industrial heritage site, Finland, *Journal of Architecture* 27 (4): 539–557.
- Heidegger M. 2014. *Būtis ir laikas*. Vertė T. Kačerauskas. Vilnius: Technika.
- Husserl E. 2017. *Ideas: General introduction to pure phenomenology*. Routledge.
- Kovalenko I., Meliakova Y., Kalnytskyi E., and Nesterenko K. Postpanopticon: Control and media in the new dogmat reality, *Filosofija. Sociologija* 34 (3): 219–227.
- Mahmoud N. E., Kamel S. M., Hamza T. S. 2023. The correlation between architecture students’ ambiguity tolerance and their creativity: Negative capability inside the design studio, *Creativity Studies* 16 (2): 479–495.
- Mickunas A. 2019. *From Zen to phenomenology*. New York: Nova.
- Mickūnas A., Kačerauskas T. 2020. *Kūrybos komunikacija*. Vilnius: Technika.
- Mickūnas A., Stewart, D. 1994. *Fenomenologinė filosofija*. Vilnius: Baltos lankos.
- Perkins C. 2004. Cartography – cultures of mapping: power in practice, *Progress in Human Geography* 28 (3): 381–391.
- Prudon T. 2017. Preservation, design and modern architecture: the challenges ahead, *Journal of Architectural Conservation* 23 (1–2): 27–35.
- Rychanová L., Maturkanič P., Nováková K. S., Pavlíková M. 2022. *Muzeológia a kultúrne dedičstvo (Museology and Cultural Heritage)* 10 (1): 5–18.
- Samalavičius A. 2021. Towards multisensory architecture: Juhani Pallasmaa and phenomenology of the built environment, *Logos-Vilnius* 109: 142–152.
- Waycott J., Thompson C., Sheard, J., Clerehan R. 2017. A virtual panopticon in the community of practice: Students’ experiences of being visible on social media, *Internet and Higher Education* 35: 12–20.
- Wall T., Linneman T. 2014. Staring down the state: Policepower, visual economies, and the „war of cameras“, *Crime Media Culture* 10 (2): 133–149.
- Wintrup J. 2017. Higher education’s panopticon? Learning analytics, ethics and student engagement, *Higher Education Policy* 30 (1): 87–103.

Nuorodos

- ¹ Plg. su Martino Heideggerio (2014) tūlu (*das Man*).
- ² Antai valdžios (bet ne teismo) sprendimu tūkstančiams imigrantų „urmu“ Lietuvoje buvo atimta laisvė metams.
- ³ Utilitaristinės gerovės pranašas buvo jau minėtas Benthamas, iškėlęs principą „kuo daugiau laimės kuo didesniai žmonių skaičiui“.

- ⁴ Naujos „pažangios“ technologijos leidžia nepastebimai sekti – nuo to apsaugančios indulgencijos neturi netgi aukščiausi demokratiniai šalių vadovai (prisiminkime skandalus, kilusius Vokietijoje ir Lietuvoje).